

УДК [[94 : 001]-051 : 32-044.22] (470) (092) «1917»

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І.Я. ГУРЛЯНДА НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ*Вікторія Михтуненко*

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка
Україна, 14013, м. Чернігів, ву. Гетьмана Полуботка, 53
e-mail: viktysia89@ukr.net

Період початку ХХ ст. в історії Російської імперії мав доленосний характер. Це той час, коли стикалися різні ідеології, рухи та партії, коли революція, війна та системна криза призвели до змін державного ладу. Одну з ключових ролей у цих подіях відіграла бюрократична еліта імперії. Тому вивчення особливостей діяльності історичних персоналій є важливим на шляху встановлення об'єктивності тих подій. Однією з таких фігур був не публічний, але від того не менш впливовий статський радник, редактор газети «Росія» та найближчий соратник П.А. Столипіна – Ілля Якович Гурлянд.

Варто відмітити, що в історіографії немає спеціальних досліджень, що висвітлювали б життя та діяльність І.Я. Гурлянда. Він завжди був у тіні перших осіб, але від того не був менш цінним гравцем на полі політичної боротьби. Джерельна база дослідження досить широка, представлена як роботами самого І.Я. Гурлянда, так і спогадами та мемуарами видних політичних діячів: Б.В. Штюрмера, В.М. Коковцова, П.А. Столипіна й інших. Серед останніх публікацій з теми слід виокремити: А.Г. Чукарева, С.А. Єгорова, М.В. Лушнікову [11].

Поряд з дослідженнями основних віх життя І.Я. Гурлянда, його науково-педагогічної діяльності та публіцистичних творів, періоду співпраці з великим реформатором П.А. Столипіним, менше уваги приділяється політичній діяльності І.Я. Гурлянда у період 1911-1917 рр. та періоду його життя в еміграції.

Метою дослідження є аналіз політичної діяльності І.Я. Гурлянда напередодні революції 1917 року.

У вересні 1911 р. Російська імперія здригнулася від загадкового вбивства великого реформатора П.А. Столипіна. Революціонер та агент охоранки Дмитро Богров своїм пострілом вбив не тільки Прем'єр-міністра Росії, але й надії імперії на прогресивні зміни у державі, адже багато вчених вважає, що саме смерть П.А. Столипіна призвела до краху його реформаторської політики та, врешті-решт, до повалення царизму [2, с. 515].

Варто зауважити, що до вбивства П.А. Столипіна Російська імперія у цілому, та її правлячі кола зокрема, віднеслися досить спокійно. Проте були й ті діячі, що розуміли загрозу назрівання революційної ситуації та системної кризи у суспільстві. П.А. Столипін був певним державним важелем, зберігаючи баланс між консервативним самодержавним режимом і ліберальними реформами.

Помічник і близький соратник П.А. Столипіна, І.Я. Гурлянд був одним із тих державних діячів, що відчували неминучість стрімких змін у суспільстві. Пік кар'єрного росту І.Я. Гурлянда припав саме на час роботи з П.А. Столипіна [3].

Досить швидко на посаду прем'єра був призначений В.М. Коковцов. Йому випала доля діяти у тривожний час, напередодні Першої світової війни й у час трансформаційної кризи у Російській імперії.

Новий міністр хоча і був чесною та компетентною людиною й у деякій мірі був послідовником політики П.А. Столипіна, проте не вирізнявся яскравою харизмою, яку повинен мати будь-який державний діяч. Він мав слабо визначену політичну позицію, не шукав реальної підтримки у Державній Думі та суспільстві. Намагаючись бути об'єктивним, В.М. Коковцов навіть не шукав підтримки у будь-яких партій, а був лише типовим виконавцем.

Отримавши таку впливову посаду, В.М. Коковцов все одно залишив за собою пост міністра фінансів, тому його сучасники часто зазначали: «На посту голови Ради міністрів, він все одно залишався винятково міністром фінансів» [9, с. 117].

У цей час, розуміючи нестабільність політичної ситуації у країні та підірваний авторитет влади, І.Я. Гурлянд дещо відійшов від політики, проте не залишав спроби впливати на перебіг державного життя.

Самому ж І.Я. Гурлянду імпонував В.М. Коковцов, адже він розумів, що такий прем'єр-міністр є найкомпроміснішою фігурою в урядових колах імператорської Росії. Але відчуваючи слабкість В.М. Коковцова, багато політи-

ків намагалося плести інтриги навколо нового управлінця. Одним з таких був товариш І.Я. Гурлянда – Б.В. Штюрмер.

Проте при владі В.М. Коковцов пробув недовго. Загострення ситуації у країні на початку 1914 р. й інтриги в урядових колах, зробили свою справу і Микола II підписав відставку В.М. Коковцева. Зі спогадів прем'єр-міністра слідує, що саме І.Я. Гурлянд повідомив йому про неминучу відставку, він пише: «Я відповів йому, що не маю про це ні найменшого уявлення і сказав, що бачив в останнє государя 24 січня, у п'ятницю ввечері в Анічковому палаці на доповіді. І що ні найменшого натяку, який би дав мені зрозуміти неминучість відставки, не помітив» [5, с. 330].

Проте, замінивши інертного В.М. Коковцова на зручного для себе І.Л. Горемікіна, монарх лише погіршив і без того кризову ситуацію в імперії. І.Л. Горемікін був бюрократом зі стажем, який вже встиг побувати на посаді міністра внутрішніх справ і посту голови Ради міністрів до П.А. Столипіна. Проте дуже скоро з офіційного прем'єра він перетворився на особистого слугу царя. А вже у 1916 р., коли непереборні суперечності І.Л. Горемікіна з Думою та «Прогресивним блоком» набрали обертів, утриматися на посаді йому не вдалося. І як тільки цар знайшов заміну своєму «кишеньковому міністру», І.Л. Горемікіна відправили у відставку [7].

Отож бачимо, що з 1911 по 1916 рр. І.Я. Гурлянд не мав прямого впливу на політику, проте вдало брав участь у придворних інтригах і вже тоді відчував загрозу революційного вирішення назриваючого суспільного конфлікту. Також у цей буремний для імперії час, І.Я. Гурлянд очолював Бюро друку (у минулому Інформаційне бюро), яке було цензурним органом для всіх друкованих видань і був директором Петроградського телеграфного агентства. І.Я. Гурлянд вважав метою обох органів контроль за пресою, а тому не тільки інформування уряду про настрої у суспільстві, а й можливість офіційно впливати на формування народного світогляду. Цій меті служив і очолюваний ним офіціоз «Росія».

Коли ж у 1916 р., головою Ради міністрів був призначений Б.В. Штюрмер, на політичну арену разом з ним повернувся і І.Я. Гурлянд. Він займав позицію ідеолога у політиці Б.В. Штюрмера, будучи офіційно членом Ради міністрів внутрішніх справ. Позиція І.Я. Гурлянда зі зміною прем'єр-міністрів не мінялася, будучи «буфером» між урядом і Думою і сповідував політику «примирення».

Сучасники, описуючи Б.В. Штюрмера, говорили, що він був нездатний до реального управління державою. О.М. Хвостов, міністр внутрішніх справ того часу, вважав Б.В. Штюрмера «старим» для такої посади та мав наміри його замінити у найближчий час. Сам же Б.В. Штюрмер абсолютно несерйозно ставився до державних справ, передаючи свої повноваження найближчим соратникам: І.Ф. Манасевичу-Мануйлову та І.Я. Гурлянду й іншим. Проте, саме І.Я. Гурлянд став головною фігурою при прем'єрстві Б.В. Штюрмера [1].

І.Я. Гурлянд всією своєю владою та впливом, який мав на Б.В. Штюрмера, намагався закласти у ньому ідеї компромісу з опозицією на базі збереження дуалістичної системи державної влади. І.Я. Гурлянд навіть брав участь у підготовці «Урядової декларації», яка мала ліберальну направленість. Це було схоже на двостороннє самообмеження сторін, а так як ця ліберальна декларація виражала погляди ще й царя, її автори отримали неабиякий авторитет як серед урядових кіл, так і серед опозиції.

Оскільки Б.В. Штюрмер та І.Я. Гурлянд мали дружні стосунки ще з часів життя в Ярославлі, то останній мав на міністра сильний вплив: «Значно перевершуючи Штюрмера в освіті, здібностях і кмітливості, Гурлянд без сумніву допоміг Штюрмеру висунутися на посаду голови Ради міністрів і був його суфлером, коли він отримав владу, але останні тижні його при владі розійшлися» – писав голова Московського комітету у справах друку О.О. Сидоров [10, с. 228].

І.Я. Гурлянд навіть працюючи над компромісною декларацією, розумів, що кінець монархії вже близько. Виснажлива війна, економічна криза, слабкість імператорської влади та свавілля урядових кіл – все це було передвісниками неминучої революції.

Вже у кінці 1916 р., Б.В. Штюрмера відправили у відпустку. Після таких титанів як С.Ю. Вітте та П.А. Столипін, і майстрів бюрократичної справи, як В.М. Коковцов та І.Я. Горемікін, фігура Б.В. Штюрмера здається малозначною в історії імперії.

Проте, ще до відставки Б.В. Штюрмера стосунки його з І.Я. Гурляндром зіпсувалися. Причин тому сучасники тих подій називають багато, проте основною є придворні інтриги ще одного соратника Б.В. Штюрмера І.Ф. Манасевича-Мануйлова. Встановити чи правдиве це припущення не вдалося, проте керуючий справами Ради міністрів І.М. Лодигенський згадував: «У серпні 1916 року Гурлянд поїхав до Курської губернії, у свій маєток. Після його

повернення назад до Петрограду, я його більше у Штюрмера не бачив...» [4, арк. 19].

Після Лютневої революції 1917 р. до влади прийшов Тимчасовий уряд і майже всіх сановників старого режиму було взято під варту. У серпні 1917 р. у тюремній лікарні помер Б.В. Штюрмер, на якого було заведено більше десяти кримінальних справ. Через декілька місяців чекісти застрелили І.Ф. Манасевича-Мануйлова. І.Я. Гурлянду вдалося емігрувати до Франції. Точна дата смерті його невідома, але у 1921 році у Парижі вийшла його остання робота – повість у віршах «На хресті».

Кар'єра Іллі Яковича Гурлянда розвивалася, на перший погляд, достатньо успішно. Син бердичівського рабина, він не тільки отримав звання дійсного статського радника, а й став найближчим соратником великого реформатора П.А. Столипіна. Професійному росту Іллі Яковича сприяли не тільки гарна освіта та розум, але і такі якості, як цілеспрямованість і хитрість. Однак його кар'єра не була легкою, адже він завжди був у тіні перших осіб держави. І.Я. Гурлянд так і не зміг досягти вершини бюрократичної еліти. А його надмірні кар'єрні зусилля та сліпа віра у самодержавство, призвели до того, що останні роки життя він провів в еміграції.

У найбільш кризові та переломні моменти, суспільство потребує масштабних особистостей. Часто такі особистості ховаються за кулісами публічної політики та називаються «сі-

рими кардиналами», створюючи історію та не отримуючи заслуженого визнання. Як писав барон Б.Е. Нольде: «Російська бюрократія вносила наверх людей двох типів. Одні впливали нагору, тому що могли плавати, а інші – у силу легкості захопленої ними ваги» [8, с. 122].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аврех А.Я. Царизм накануне свержения. Москва: Наука, 1989. 251 с.
2. Ascher A. Prime Minister P.A. Stolypin and His 'Jewish' Adviser // Journal of Contemporary History. 1995. № 3. С. 513-532.
3. Богданович А.В. Три последних самодержца: [Дневник]. Москва: Новости, 1990. 604 с.
4. Государственный архив российской федерации (ГАРФ). Ф.1467 (Фонд чрезвычайной следственной комиссии для расследования противозаконных по должности действий бывших министров и прочих высших должностных лиц). Оп.1. Д.530. Л.19.
5. Коковцов В.Н. Из моего прошлого: Воспоминания 1911-1919. Москва: Современник, 1991. 590 с.
6. Лушникова М.В. Вклад ученых Демидовского юридического лица в развитие российской науки полицейского и административного права // Вестник ВГУ. 2010. № 2. С. 354-363.
7. Миндлин А.Б. Государственные, политические и общественные деятели Российской империи в судьбах евреев. 1762-1917 годы: справочник персоналий. СПб.: Алетейя, 2007. 392 с.
8. Нольде Б.Э. Далекое и близкое: Исторические очерки. Париж: Издательство «Современные записки», 1930. 278 с.
9. Падение царского режима: Стенографические отчеты допросов и показаний, данных в 1917 г. в Чрезвычайной Следственной Комиссии Временного Правительства / Ред. П.Е. Щеголева. М.; Л.: Госиздат, 1924-1927.
10. Сидоров А.А. Из записок московского цензора (1909-1917) // Голос минувшего. 1918. № 1/3. С. 228.
11. Чукарев А.Г. Профессор И.Я. Гурлянд: история взлета и падения // Ярославская старина. 1997. № 4. С. 33-41.

Михтуненко Вікторія *Політична діяльність І.Я. Гурлянда напередодні революції*

Стаття присвячена дослідженню політичної діяльності І.Я. Гурлянда напередодні революції. Показано вплив, який мав статський радник І.Я. Гурлянд на урядові зміни після смерті П.А. Столипіна.

Розглянуто основні віхи кар'єрного росту І.Я. Гурлянда у період системної кризи у Російській імперії. Розкрито особливості взаємин І.Я. Гурлянда з прем'єрами В.М. Коковцовим і Б.В. Штюрмером. Проаналізовано останні роки урядової діяльності І.Я. Гурлянда.

Ключові слова: імперія, революція, реформи, самодержавство, криза

Михтуненко Виктория *Политическая деятельность И.Я. Гурлянда накануне революции*

Статья посвящена исследованию политической деятельности И.Я. Гурлянда накануне революции. Показано влияние, которое имел статский советник И.Я. Гурлянд на правительственные изменения после смерти П.А. Столыпина.

Рассмотрены основные вехи карьерного роста И.Я. Гурлянда в период системного кризиса в Российской империи. Раскрыты особенности взаимоотношений И.Я. Гурлянда с премьер-министрами В.М. Коковцовым и Б.В. Штюрмером. Проанализированы последние годы правительственной деятельности И.Я. Гурлянда.

Ключевые слова: империя, революция, реформы, самодержавие, кризис

Mykhtunenko Viktoriia *Hurlyand's political activity for the future revolution*

The beginning of the 20th century had a great influence on the history of the Russian Empire. It was a time of conjunction different movements, trends, and ideologies. Time when revolution, war and system crisis launched the process of great changes. An important part of these changes was Imperial elite. Therefore, the study of historical figures is an important part in identifying the objectivity of historical events. One of such figure was a state counselor, «Rossiya» newspaper editor and fellow campaigner of P. Stolypin – Illya Yakovych Hurlyand.

In September of 1911 Russian Empire was shocked after mysterious murder of P. Stolypin – great Russian reformer. Revolutionist Dmitriy Bogrov killed not only prime minister, at those day also die all hopes on the progressive changes In the whole country.

In the same time I. Hurlyand realizing unstable situation in government, decided stay away from government, but didn't leave trying to influence the political course.

So, we may see that from 1911 to 1916, I. Hurlyand had no direct influence on politics, but he successfully participated in intrigues and already felt the threat of a revolutionary solution to the emerging social conflict. I. Hurlyand came back to politics only in 1916, when B. Shtyurmer lead the Council of Ministers. However, I. Hurlyand career did not last long, and he, as and empire, which was defiantly defending by him, was thrown into oblivion, dying in 1921 in exile.

Keywords: *empire, revolution, reform, autocracy, crisis*

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 10.09.2017 р.